

МІЖКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА СТРУКТУРИ ЖАНРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

INTERCULTURAL COMPONENT OF GENERAL LITERACY STRUCTURE OF FUTURE TEACHERS OF WORLD LITERATURE

У статті висвітлено авторське бачення структури жанрової грамотності студента-філолога. Зроблено акцент на вагомості вивчення художнього твору в єдності змісту і форми, оскільки лише за таких умов в учня / студента формується повноцінне сприйняття літературного твору. Запропонована структура жанрової грамотності студента, що є синтезом взаємопов'язаних компонентів (інформаційного, комунікативно-прагматичного, аксіологічного, міжкультурного), які утворюють послідовну і динамічну цілісність, що відображає особливості вивчення інонаціонального художнього твору, демонструє специфіку міжкультурного діалогу й увиразнює фахове становлення майбутнього учителя-філолога. Обґрунтована доцільність введення до структури жанрової грамотності студента-філолога міжкультурного компонента. На основі теоретичного аналізу науково-методичних студій розкрито змістове наповнення міжкультурного компоненту структури жанрової грамотності майбутніх учителів зарубіжної літератури. Продемонстровано, що осмислення специфіки жанрової природи інонаціонального художнього твору потребує вивчення національно-культурного середовища влучуваного твору. Проаналізовано поняття «культурологічний аналіз». Показано, що змістове наповнення міжкультурної складової частини структури жанрової грамотності студента поєднує знання особливостей національної та інонаціональної культури (увиразнення національно-культурних елементів у художньому тексті, знаходження наскрізних мотивів, сюжетів, тем, символіки та ін., розкриття типологічних ознак жанру), уміння порівнювати літературні явища в національних літературах (визначення особливостей функціонування жанру в національній літературі; з'ясування специфіки функціонування жанру у світовій літературі; зіставлення жанрових компонентів на різних рівнях) та осягнення духовної єдності та національної унікальності різних літератур у культурно-історичному розвитку (розуміння репрезентації Я та Інший; відкриття Іншого народу і представлення його образу в національній літературі).

Ключові слова: міжкультурний компонент, жанрова грамотність, структура жанрової грамотності, студент-філолог, вища школа.

The article deals with the author's representation of the structure of a student-philologist's genre literacy. The author emphasizes the importance of the study of fiction in the unity of content and form as a student's complete perception of a literary work is formed only under such conditions. The structure of the student-philologist's genre literacy is a synthesis of interrelated components (informational, axiological, intercultural, and communicative-pragmatic). It forms a consistent and dynamic integrity. It reflects the peculiarity of alien creative writing and expresses the professional development and growth of the future teacher of world literature. The expediency of introducing the intercultural component into the structure of student-philologist's genre literacy is substantiated. Based on the theoretical analysis of scientific and methodological studies the content of the intercultural component of the structure of world literature future teachers' genre literacy has been revealed. It is demonstrated that understanding of the specific nature of the genre nature of alien fiction requires the study of the national-cultural environment of the studied work. The concept of "cultural analysis" is analyzed. The author highlights that the content of the intercultural component of student genre literacy structure combines knowledge of the peculiarities of national and alien culture (emphasizing national-cultural elements in work of art, finding cross-cutting motifs, plots, themes, symbols etc., and revealing genre typological features), skills of comparing literary phenomena in national literatures (identifying features of the functioning of the genre in national literature; clarifying the specifics of the functioning of the genre in the world literature; comparing genre components at different levels) and understanding the spiritual unity and national originality of different literatures in cultural and historical development (understanding the representation of the Self and the Other; revelation of Other nation and presentation of its image in national literature).

Key words: intercultural component, genre literacy, structure of genre literacy, student-philologist, high school.

УДК 378.147.34+82-31
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-3-17>

Грицак Н.Р.,
докторант кафедри методики
викладання світової літератури
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Повноцінне осягнення художнього твору неможливе без дослідження його жанрової природи, адже, за влучним висловом Г. Грабовича, жанр – це «серцевина й суть літератури, річ синхронна і водночас діахронна, сукупність поодиноких творів і системність форми та концепції, тож природно, що в ньому перехрещуються й віддзеркалюються процеси літературного та суспільного життя» [3, с. 25]. Крім цього, жанрова поліфонія, характерна для новітньої літератури, а також жанрові модифікації та їхнє взаємопроникнення актуалізують

проблему формування жанрової грамотності майбутнього вчителя-філолога. Осмислення літературного твору жанровим шляхом, по-перше, відкриває нові обрії пізнання художнього твору, по-друге, сприяє розумінню тенденцій розвитку загальних літературних явищ, по-третє, розвиває у студентів творчий підхід до осягнення художньої дійсності. Утім, погоджуємося з думкою Н.В. Романишиної, що у сучасних реаліях викладання літературознавчого циклу на філологічних факультетах закладів вищої освіти жанровий шлях аналізу художнього твору не є пріоритетним [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різномасштабні проблеми аналізу художнього твору репрезентовано у ґрунтовних студіях сучасних науковців-методистів. На прикладі вивчення творів зарубіжної літератури В.В. Гладишев, О.О. Ісаєва, Ж.В. Клименко, І.Г. Ціко, Ф.М. Штейнбук та ін. увиразнюють специфіку аналізу інокультурного художнього твору. Провідні учені наголошують на важливості вивчення художнього твору в єдності змісту і форми, оскільки лише за таких умов в учня / студента формується повноцінне сприйняття літературного твору. Тому вивчення жанрової природи художнього твору є складовою частиною подієвого, проблемно-тематичного, пообразного, комбінованого та інших шляхів аналізу художнього твору. Зазначимо, що лише у працях Ю.І. Бондаренка і Н.В. Романишиної жанровий аналіз художнього твору (на прикладі творів української літератури) розглядається як самостійний і самодостатній вид літературного аналізу [1; 12]. Утім, питанню формування компетентності жанрового аналізу художнього твору на прикладі творів зарубіжної літератури у студентів-філологів присвячені здебільшого розвідки автора статті [4; 5]. Відтак ця студія продовжує ряд публікацій з метою створення методичної системи формування умінь жанрового аналізу художніх творів з урахуванням національної специфіки у майбутніх учителів зарубіжної літератури.

Мета статті – розкрити сутність міжкультурного компонента у формуванні жанрової грамотності майбутніх учителів зарубіжної літератури.

Виклад основного матеріалу. Теоретичним підґрунтям нашого розуміння поняття «жанрова грамотність» студента-словесника слугує фундаментальна студія Н.Х. Копистянської «Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія» (2005) [7]. Авторська концепція усвідомлення жанру та жанрової системи спирається на чотири-сферну структуру: «жанрова система літератури», «жанрова система літературної епохи, напрям», «жанрова система епохи, напрям, національної літератури», «жанрова система у творчості окремого письменника, у межах вияву його творчої індивідуальності» [7]. У контексті проблематики статті увагу акцентуємо на третій сфері, яка вивчає жанр як феномен конкретної національної літератури: «Жанри є в чомусь транснаціональні, міжнародні, і нині можна сказати, що і міжконтинентальні, але в чомусь глибоко національні, бо формуються і трансформуються на рідній землі та реалізуються рідною мовою» [7, с. 51]. Такий підхід дозволяє говорити про національні особливості (ознаки) того чи іншого жанру, вписувати національний жанр у світовий розвиток цього жанру, з'ясувати вплив культурного середовища на формування унікальності національного жанру тощо. Окреслений діапазон сутності змістового наповнення жанру сприяє

розумінню, що усталені ознаки жанру художнього твору трансформуються й у сукупності ці елементи створюють неповторну національну жанрову модель. Тому поняття «жанрова грамотність» розуміємо як сукупність знань, умінь визначати жанр за усталеними ознаками, виокремлювати оригінальні авторські жанрові риси, орієнтуватися в розмаїтті жанрів, порівнювати жанри у національних літературах, увиразнювати жанрові зміни. Структуру жанрової грамотності розглядаємо як синтез взаємопов'язаних компонентів (інформаційного, аксіологічного, міжкультурного, комунікативно-прагматичного), що утворюють послідовну цілісність, яка за своєю суттю відображає особливості вивчення інонаціонального художнього твору, демонструє специфіку міжкультурного діалогу й увиразнює фахове становлення/зростання майбутнього учителя зарубіжної літератури.

Міжкультурний блок увиразнює входження інокультурного художнього світу у свідомість студента-читача. Тому адекватне сприйняття художнього твору зумовлює заглиблення читача у культурне середовище. Художній твір є віддзеркаленням розмаїття культурних пластів: міфологічного, архітектурного, етнографічного, музичного тощо. Саме тому художній твір відкриває нові обрії пізнання іншої культурної парадигми. На цьому етапі важливо учителю / викладачу увиразнити цю культурну множинність. Відтак майбутній учитель зарубіжної літератури розуміє, що тлумачення процесу взаємозв'язків у світовому літературному процесі неможливе без реконструкції культурного середовища конкретної національної літератури. На цю специфіку вказує і Л.Ф. Мірошниченко, зокрема «культурологічний аналіз передбачає дослідження художньої літератури в контексті національної та світової культури» [9, с. 209].

Утім, не можемо не погодитися з думкою В.В. Гладишевої, що для пересічного читача питання з'ясування історико-культурного контексту не є пріоритетним. Методист слушно занотовує, що «навіпаки, воно може навіть завадити читачеві, “розпорошити” його увагу в кількох напрямках» [2, с. 20]. Натомість підготовка кваліфікованого читача-школяра-студента-майбутнього учителя-філолога передбачає застосування культурологічного підходу, адже він забезпечує якість літературознавчої підготовки майбутнього фахівця.

Роздуми про міжкультурну складову частину структури жанрової грамотності спрямовують нас до міркувань Д.С. Наливайка: «Мистецтва різняться і за своїм “будівельним матеріалом”, і за структурою художньої мови, але в кожен епоху вони створюють ансамбль, якому властива спільна векторність руху, спільні закономірності й інтенції як на епістемологічному, так і на естетико-художньому рівнях. Без цього було б неможливим саме поняття художнього процесу, що охоплює і в пев-

ному розумінні об'єднує всі мистецтва» [8, с. 19]. Учні / студенти повинні зрозуміти, що літературний твір віддзеркалює культурологічну мозаїку тієї чи іншої епохи, естетичні та духовні пошуки, філософські та світоглядні концепції, систему матеріальних і духовних цінностей тощо. Крім цього, твердження Д.С. Наливайка допомагає усвідомити процес народження, розквіту, занепаду і змінності культурних епох, формування морально-естетичних ідеалів, виникнення культурних норм і цінностей. Оскільки жанровий аналіз художнього твору передбачає виявлення типологічних і національних ознак, то осмислення історико-культурного простору, реконструкція діалогу твору з конкретним національно-культурним середовищем, урахування всіх взаємозв'язків і взаємовпливів є тим «будівельним матеріалом», що власне виразає жанрову національну специфіку виучуваного художнього твору. Доцільно акцентувати увагу й на особливості культурологічного аналізу та методики його проведення. Так, продуктивну методику культурологічного аналізу на уроках зарубіжної літератури запропонувала О.О. Покатілова [10]. Під культурологічним аналізом учений розуміє такі прийоми і види роботи з художнім твором, що «має на меті цілісне осягнення прочитаного в контексті національної і світової культури з урахуванням філософських, історичних, естетичних, лінгвістичних, літературознавчих аспектів тлумачення словесно-художнього тексту як мистецького і культурного явища» [11, с. 12].

Вивчаючи проблему культурологічного аналізу художнього твору, О.О. Покатілова оперує дефініцією «культурологічна інформація», зміст якого тлумачить як «знання художніх напрямів і стилів різних видів мистецтва і літератури, а також знання їх найвідоміших представників; оволодіння загальними для мистецтвознавства і літератури поняттями, такими як: композиція, перспектива, простір, час, лейтмотив, гармонія, гама, поліфонія тощо» [10]. Змістове наповнення запропонованого поняття, на перший погляд, дещо перегукується із визначенням «фонові знання». Порівняємо: «Фонові знання – це наукові систематичні знання, що мають інформаційно-культурологічний характер, не завжди прямо зв'язані з художнім текстом, проте без них його розуміння неможливе; це знання, які з тих чи тих причин не можна почерпнути з певного художнього тексту, але які у прихованому для читача (а іноді й для письменника) вигляді в ньому містяться. Фонові знання є систематичними, тому що подаються у певній послідовності та взаємозв'язані між собою. Вони також пов'язані з іншими галузями основ наук, що вивчаються у школі. Наприклад, під час вивчення творів класики застосовуються знання з історії, живопису, музики тощо» [14]. Утім, на наш погляд, використання О.О. Покатіловою дефініції «куль-

турологічна інформація» є певною мірою логічним і виправданим, оскільки це поняття охоплює конкретний щодо художнього твору літературно-культурологічний простір. Натомість сфера функціонування визначення «фонові знання» значно ширша, адже включає історико-культурологічний, біографічний і літературознавчий пласти [13].

Отже, можемо увиразнити змістове наповнення міжкультурної складової частини структури жанрової грамотності майбутніх учителів зарубіжної літератури: знання характерних ознак національної та інонаціональної культури (національно-культурні елементи в літературному творі, наскрізні теми, образи, сюжети, мотиви, символи тощо, усталені риси жанру художніх творів, національні авторські ознаки жанру); уміння зіставляти загальні літературні явища в національних літературах (специфіка функціонування того чи іншого жанру в національній літературі; особливість функціонування цього жанру в світовій літературі; жанрові елементи на різних рівнях та ін.); осмислення духовної єдності та національного феномену різних літератур у культурно-історичній еволюції (діалог Я та Інший; прийняття культурної розбіжності з Іншим народом і репрезентація його образу в національній літературі; рецепція індивідуальної авторської моделі жанру письменника).

Пропонуємо на окремих прикладах продемонструвати необхідність обізнаності з історико-культурним матеріалом, який сприяє кращому розумінню авторської рефлексії, а відтак і увиразненню жанрових авторських ознак художнього твору.

Аналізуючи жанрову природу новели, студенти називають такі типологічні ознаки: невеликий обсяг; чіткість побудови композиції, опис одного неординарного випадку або події; динамічне розгортання сюжету; несподіване завершення сюжету (пуант); домінування зовнішньої канви подій; присутність героя-оповідача з його особливою манерою викладу; ущільненість часопросторового зображення; лаконічність; поліфункціональна художня деталь, важлива роль кодів, шифрів і символів. Під час дослідження жанрової специфіки новели «Пригода у ніч на Новий рік» Е.Т.А. Гофмана поза увагою студентів може залишитися смислове наповнення образу «білої жінки» як вагомого жанротвірною елементу: «<...> на порозі стояла жінка в білому одязі, її нерухомий, як у привида, погляд був спрямований на Еразма, глухо і гірко вона промовила: „Еразме, Еразме, що ти робиш? Іменем Спасителя закликаю тебе, не вчиняй лиха!“» [6, с. 273]. Йдеться про жінку Еразма, чоловіка без дзеркального відображення (своє відображення він подарував коханій Юлії), яка вмовляє чоловіка не підписувати папери, тим самим намагається врятувати синове та своє життя. Студентам доцільно наголосити, що образ «білої жінки» дуже добре знааний німецькому читачеві, оскільки, за легендою, це привид жінки,

яка з'являлася у старих замках напередодні чиєсь смерті. Також образ «білої жінки» у Німеччині прийнято асоціювати із реальною жінкою – Бертою Розенберг, яка побудувала Замок Нейгауза у XV ст. Що дають студентіві ці культурологічні знання? Е.Т.А. Гофман, інтерпретуючи легенду про «білу жінку», по-новому, з позиції власних естетичних концепцій і на матеріалі добре відомої пересічному німцю легенди, розглянув традиційний мотив боротьби за людську душу. У контексті того, що «Пригода у ніч на Новий рік» за жанровими ознаками є різдвяною новелою, появу образу «білої жінки» можна тлумачити як авторську варіацію усталеного елемента для цього жанру – дива. Своєрідною авторською підказкою щодо інтерпретації образу «білої жінки» слугують перші фрази твору: «Різдво! Це свято, котре вабить мене привітним сяянням ще задовго до того, як воно наблизиться! Я насилу можу їх діджати, і я стаю кращим, чистішим, ніж був увесь рік, жодна лиха думка не затьмає мою душу, відкрити небесній благодаті <...> я начебто знову перетворююсь на маленького хлопчика, який буде сміятись від задоволення дзвінким сміхом» [6, с. 263]. Як бачимо, образ «білої жінки» у різдвяній новелі набуває додаткового смислового значення. Студенти без належного рівня володіння відповідним матеріалом не зможуть розкрити та проаналізувати авторські жанрові елементи.

Натомість, вивчаючи жанрову специфіку новел, наприклад, О. Генрі, студентіві доцільно зануритися у колорит американського життя, у його культурно-географічний простір, зрозуміти американський гумор із його надмірним гіперболізмом і гротеском, відчутти дух авантюриста, притаманний американцям, досягнути реалістичні картини американської дійсності. Відомо, що предметом авторського інтересу О. Генрі була людина. Звичайний пересічний американець, здебільшого провінціал, із почуттям свободи, жагою до фантазування, бажанням самореалізації та пошуком власного «Я». Жанрову особливість новел О. Генрі неможливо повноцінно осмислити без звернення до сутності американського міфу «happy end». Так, пересічний американець, у яку б складну життєву ситуацію не потрапив, завжди сподівається, і головне, щиро вірить, на щасливий випадок у своєму житті, на щасливий фінал його страждань, нехай навіть незначних. Цей факт пояснює жанрову особливість новел О. Генрі – специфічний характер несподіваності щасливого фіналу, оскільки новела побудована за принципом, коли читач до останніх рядків твору не усвідомлює, у чому криється загадка. Відтак ще одна жанрова специфіка новел О. Генрі – спрямованість на розкриття внутрішнього світу героїв. Ймовірно, саме тому новели О. Генрі зіставляють із «різдвяними оповіданнями» Ч. Діккенса.

Висновки. Увиразнення специфіки жанрової природи художнього твору потребує від студента-

словесника орієнтації в культурологічному, естетичному, мистецькому, історичному контекстах. Міжкультурна складова частина структури жанрової грамотності майбутніх учителів зарубіжної літератури передбачає знаходження типових культурних символів, національних еталонів і стереотипів, занурення у національно-культурологічний пласт Іншого народу, розшифрування його національного коду, що значною мірою визначає національні авторські ознаки жанри.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бондаренко Ю.І. Універсальність жанрового аналізу літературного твору в школі. *VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство»* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 17 травня 2019 р. Київ, 2019. С. 271–276.
2. Гладішев В.В. Теоретико-методичні засади контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2008. 426 с.
3. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. Київ : Основи, 1997. 604 с.
4. Грицак Н.Р. Літературознавчий аспект застосування жанрового шляху аналізу художнього твору у фаховій підготовці майбутніх учителів зарубіжної літератури. *Педагогічний дискурс*. 2018. № 25. С. 22–27.
5. Грицак Н.Р. Методика жанрового аналізу балад «Вільшаний король» Й. Гете та «Лілея» Т. Шевченка з урахуванням національної специфіки. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 1 (39). С. 147–155
6. Гофман Э.Т.А. Приключение в ночь под Новый год. *Собрание сочинений* : в 6 т. Москва : Худож. лит., 1991. Т. 1. С. 263–293.
7. Копистянська Н.Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства : монографія. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
8. Наливайко Д.С. Література в системі мистецтв як галузь компаративістики. Теорія літератури й компаративістики. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 9–37.
9. Мірошниченко Л.Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 432 с.
10. Покатілова О.О. Культурологічний підхід у навчанні зарубіжної літератури в школі. *Султанівські читання*. 2015. Вип. IV. С. 171–181
11. Покатілова О.О. Методика навчання старшокласників культурологічного аналізу на уроках світової літератури. *Освіта та педагогічна наука*. 2013. № 4. С. 11–17
12. Романишина Н.В. Українська художня мала проза: теоретико-методичні аспекти вивчення : монографія. Рівне : ТзОВ «Принт Хауз», 2013. 576 с.
13. Сафарян С.І. Фонові знання як засіб поглибленого вивчення художнього твору в шкільному курсі зарубіжної літератури : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2003. 20 с.
14. Сафарян С.І. Роль фонових знань у шкільній літературній освіті. *Султанівські читання*. 2015. Вип. IV. С. 188–196.